

Јован РИСТОВ  
Национален конзерваторски центар - Скопје

## ПРАВНА ЗАШТИТА НА НЕМАТЕРИЈАЛНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

*Апстракт:* Во овој прилог се обработени основите на правната заштита на нематеријалното културно наследство, сфатени како составен дел на националниот систем и модел на заштита на културното наследство во Република Македонија. Тие, како посебна тематска целина, овде се приопштуваат првпат, и тоа во обем и на начин што овозможуваат да се добијат основни сознанија за нив, нивната генеза и отворените прашања во поглед на нивната имплементација

*Клучни зборови:* нематеријални добра, нематеријално културно наследство, заштита.

### Основна терминологија

Во областа на правото, во одделни правни гранки и дисциплини, кога се во прашање *нематеријалните добра* како предмет на уредување или проучување, се наидува на мноштво зборови, изрази и/или правни формулации (конструкции) што се употребуваат за нивна *терминолошка идентификација*. Најчесто, во даден контекст, како генерички правни поими се користат општи изрази, што ја немаат или само делумно ја имаат неопходната прецизност. Покрај тоа, во голем број случаи се користат и посебни изрази, својствени за одредена правна област, односно дисциплина. Тоа, пак, во значителна мера придонесува да настануваат недоразбирања или произволни толкувања во практиката. Оттаму, колку и да е прашање на научна конвенција, предметната терминологија била и останува податлива за анализа, а со тоа, не само од методолошки причини,

се наметнува како актуелен аспект, што не може или барем не би требало да се пренебрегнува. Особено поради нејзината сознајна функција и смислата на самата *терминолошка идентификација*.

Ако се погледне *уставната терминологија* во минатото и денес, ќе се забележи шаренило од изрази во кои само делумно или индиректно можат да се препознаат *нематеријалните добра*. Така, во *македонскиот устав* од 1963 година, во една одредба каде се набројуваат одредени *материјални добра* како *уставни категории*, на крајот е содржана и формулацијата: „*и други вредности на националната историја и култура*“ (член 32).<sup>7</sup> Таквата нормативна стилизираност не ја исклучува можноста, по пат на толкување, да се заклучи дека поименично неидентификуваните *нематеријални добра*, како *вредности на националната историја и култура*, биле издигнати на ранг на *уставна категорија*. Сличен номотехнички пристап бил применет и при стилизирањето на еден од *уставните амандмани* од 1989 година (*Амандман XLVII*), каде е содржана формулацијата: „*недвижности и други предмети и вредности од културно и историско значење*.“<sup>8</sup> Во случајот, преку зборот „*вредности*“ била дадена уставна основа за проширување на опфатот на *заштитата* и врз *нематеријалните добра*, со оглед дека во таа амандманска формулација тој збор бил употребен како синоним на зборот „*добра*“. Во актуелниот *македонски устав*, пак, *нематеријалните добра* можат да се препознаат во општ контекст, во делот за *културните слободи и права*, подведени под уставниот израз „*други видови на творештво*“, односно „*друг вид интелектуално творештво*“ (член 47 став 1 и 2), а во *протектолошки контекст* единствено под изразот „*историско и уметничко богатство*“ (член 56 став 2), препуштен на толкување.<sup>9</sup>

Во областа на *граѓанското (имотното) право*, особено во минатото, меѓу другото, бил употребуван изразот „*бестелесни ствари*“ (лат. *res incorporales*), однесувајќи се на *интелектуалните права*, односно *интелектуалните дела (авторски дела, пронајдоци)*, а како таков бил и останал неприфатлив за *терминолошка идентификација на нематеријалните добра* како *протектолошка категорија*.<sup>10</sup>

Во областа на *авторското право*, покрај стандардните изрази „*интелектуална творба*“, „*интелектуални дела*“, „*интелектуална сопственост*“ и слични на нив, во предметното законодавство, во еден период, како во случајот со *Законот за авторско право* од 1968 година (сојузен пропис), биле употребувани поопределени изрази што се

<sup>7</sup> Устав на СР Македонија („Службен весник на СРМ“ бр. 15/63).

<sup>8</sup> Амандмани XXIV до LV на Уставот на СР Македонија („Службен весник на СРМ“ бр. 16/89).

<sup>9</sup> Устав на Република Македонија („Службен весник на РМ“ бр. 52/91).

<sup>10</sup> За поимот „*бестелесни ствари*“, в. Асен Групче, *Граѓанско право - општ дел*, Скопје, „Култура“, 1976, 178-179.

однесувале само на некои категории *нематеријални добра*, опфатени со законскиот израз „народни книжевни и уметнички творби“ (член 6 и член 52).<sup>11</sup> Денес, во актуелниот закон – *Законот за авторското право и сродните права* од 2010 година (член 53),<sup>12</sup> исто како и во претходноважечкиот од 1996 година (член 42),<sup>13</sup> предмет на опфат е целокупното „народно творештво“. Следствено, терминологијата од областа на *авторското право*, исто како и таа од областа на *граѓанското (имотното) право*, не е прифатлива како *терминолошки стандард* за идентификација на *нематеријалните добра*.

Во областа на *меѓународното право*, првенствено во *меѓународното споменичко право*, кон крајот на XX век, како *меѓународен терминолошки стандард* беа официјализирани изразите „традиционална и популарна култура“ (фр. *culture traditionnelle et populaire*) и „традиционална култура и фолклор“ (анг. *traditional culture and folklore*), а во почетокот на XXI век, во таква функција е меѓународниот израз „нематеријално културно наследство“ (фр. *patrimoine culturel immatériel*, англ. *Intangible Cultural Heritage*).<sup>14</sup>

Во *споредбеното споменичко право*, во втората половина на XX век, во националните законодавства на земјите чиј модел на заштита ги вклучувал и *нематеријалните добра*, биле официјализирани изразите: „бестелесни културни добра“, „елементи на фолклор“ (Јужна Кореја), „нематеријални културни добра“, „фолклорни културни добра“ (Јапонија), „фолклорно изразување“, „топонимско наследство“ (Хондурас), „живо наследство“ (Венецуела), „нематеријални културни добра“ (Хрватска) итн.<sup>15</sup>

Во *македонското споменичко право*, во прописите од постар датум, особено во тие за *музејската и кинотечната дејност* од 1952 година, биле предметни изразите „народна духовна култура“, „народни умотворби“ и „фолклор“;<sup>16</sup> а во прописите донесени пред самиот крај на XX век, првенствено во *Законот за културата* од 1998 година, како предметни генерички поими беа официјализирани изразите: „духовно творештво“ (член 5 став 1), „духовно културно богатство“ и „заштита и користење на

<sup>11</sup> „Службен лист на СФРЈ“ бр. 30/68.

<sup>12</sup> „Службен весник на РМ“ бр. 115/10, 51/11, 147/13.

<sup>13</sup> *Закон за авторското право и сродните права* („Службен весник на РМ“ бр. 47/96).

<sup>14</sup> Види белешка бр. 20 и 22.

<sup>15</sup> Поопширно, в. Јован Ристов, *Споменичка терминологија - генерички поими за заштитени добра со избор на дефиниции*, Скопје, РЗЗСК, 1997, а сумарно за самите модели на заштита, од истиот автор: *Споменичкото право во Македонија, Том први*, Скопје, „Култура“ - РЗЗСК, 2003, 23-32.

<sup>16</sup> Член 2 од *Уредбата за Етнoлошкиот музеј во Скопје* („Службен весник на СРМ“ бр. 36/52) и член 1 од *Уредбата за основање на Државен филмски архив на НРМ* („Службен весник на НРМ“ бр. 6/52).

духовното културно богатство“ (член 59 став 5).<sup>17</sup> Денес, актуелната споменичка терминологија ги вклучува уште и изразите: „нематеријални добра“, „духовно културно добро“, „збирно духовно културно добро“ и „духовно културно наследство“, во 2014 година заменет со изразот „нематеријално културно наследство“. Видовите нематеријално културно наследство, пак, се именувани со актуелните законски термини: „фолклорни добра“, „јазик“ и „топоними“.

Гледано во целост, прашањето за терминолошката идентификација на нематеријалните добра останува актуелно и натаму, особено од аспект на терминолошката стандардизација на предметот на заштитата.

## Историски контекст

Нематеријалното културно наследство и неговата заштита се релативно нови правни категории во светски рамки, а следствено и во македонскиот правен поредок. Тие, како такви, во националниот правен систем се востановени експлицитно дури кон крајот на XX век, после неколкугодишните настојувања и неуспешни обиди за создавање на неопходните уставни и законски основи за нивно вклучување во системот за заштита на културното наследство. Имено, во периодот од неколку децении, сметано од 1945 година, во рамките на поранешната заедничка држава – југословенската федерација (ДФЈ, ФНРЈ, СФРЈ), а следствено и во македонскиот правен систем, предмет на заштита беа исклучително материјалните добра (недвижни и движни) од различен вид, подведени под клучниот генерички поим – споменик на културата.

Потребата од проширување на предметот на заштитата со опфаќање и на нематеријалните добра беше актуелизирана кон крајот на 1987 година, по повод официјалниот предлог за ставање под заштита на орото „Тешкото“ како споменик на културата. Меѓутоа, во тогашниот правен систем не постоеја ниту уставни ниту законски основи за постапување по тој предлог на Ансамблот за народни песни и игри „Танец“, доставен до ресорниот орган во тоа време – Републичкиот комитет за култура.

Првиот обид за нормативно уредување на предметната материја беше направен во рамките на законскиот проект од 1988 година – Предлог за донесување закон за културното богатство, подготвуван во време кога беше отворена јавната расправа по нацрт-амандманите на Уставот на СФРЈ и Уставот на СРМ од 1974 година.<sup>18</sup> Во тој законски проект, како една од

<sup>17</sup> „Службен весник на РМ“ бр. 31/98, 49/03, 66/03-пречистен текст, 82/05, 24/07, 116/10, 47/11, 51/11, 136/12, 23/13, 183/13, 44/14, 61/15, 154/15.

<sup>18</sup> Овој законски проект е подготвен во Републичкиот комитет за образование, култура и физичка култура (ноември 1988.), но поради повеќе недостатоци од концепциска

содржините на клучниот генерички поим за предметот на заштитата – *културно богатство*, фаворизиран во тоа време, беа опфатени и *нематеријалните добра*, подведени под изведениот генерички поим – *нематеријално културно богатство*, описно наведени во предметната одредба: „- *народни песни, игри и други творби, обичаи и други елементи на фолклор, народни занаети и сценско-уметнички дела од културно и историско значење*“ (член 1 алинеја 3 од Предлогот).

Во тој период, поточно, во почетокот на 1988 година, по повод јавната расправа за тогашните *нацрт-уставни амандмани*, во стручните кругови од областа на *заштитата на спомениците на културата* се јавија и првите авторски заложби за создавање на *уставни основи за заштита на нематеријалните добра*. Така, на *југословенското советување* на тема „*Уставните промени и заштитата на културните добра*“,<sup>19</sup> прашањето за *заштитата на нематеријалните добра* беше покренато само од двајца учесници, еден од *СР Македонија*<sup>20</sup> и еден од *СР Хрватска*.<sup>21</sup> Одделно од тоа, предметното прашање беше актуелизирано и во македонската периодика од областа на културата во еден прилог од авторот.<sup>22</sup> Како резултат на тоа, како што е веќе наведено, во еден од тогашните *уставни амандмани* беше дадена *уставна основа* за проширување на досегот на *заштитата* и врз *нематеријалните добра (вредности) од културно и историско значење*. Меѓутоа, тогашниот нормативен исчекор имаше краткотрајно дејство, со оглед на процесот на распаѓање на тогашната заедничка држава и прогласувањето на независноста на *Република Македонија*.

Во текот на 1991 година, во рамките на *јавната расправа по Нацрт-уставот на Република Македонија*, предметното прашање повторно стана актуелно, со оглед дека во понудениот текст не беа содржани одредби што би се однесувале на *заштитата на нематеријалните добра*.<sup>23</sup> Имено, по тој повод, од страна на авторот, преку институцијата што ја раководеше во тоа

---

природа, како таков, не беше пуштен во редовна постапка за разгледување и донесување.

<sup>19</sup> Советувањето е одржано на 17 март 1988 година, во Белград, во организација на *Сојузот на друштвата на конзерваторите на Југославија, Југословенската комисија за соработка со УНЕСКО* и други координатори, а врз основа на поднесените пет реферати беа усвоени и соодветни заклучоци. Материјалите од советувањето беа објавени дополнително (*Гласник Друштва конзерватора Србије*, Београд, 13, 1989, 189-211).

<sup>20</sup> Јован Ристов, „Уставните промени и заштитата на спомениците на културата во СР Македонија“, *Исто*, 200-204.

<sup>21</sup> Јерица Љубенко, „Заштита споменика културе и приједлози измјена и допуна Устава“, *Исто*, 196-199.

<sup>22</sup> Јован Ристов, „Преиспитување на уставната концепција за заштита на спомениците на културата“, *Културен живот*, Скопје, КПЗ, 3-4 (март-април), 1988, 4-7.

<sup>23</sup> За потребите на јавната расправа, текстот на *Нацрт-уставот на Република Македонија* беше објавен во дневниот печат (в. „*Нова Македонија*“ и „*Вечер*“ од 26 август 1991 година).

време, беа поднесени соодветни забелешки, сугестии и предлози до Комисијата за уставни прашања на Собранието на Република Македонија.<sup>24</sup> Како резултат на тоа, во Уставот на Република Македонија беа вградени одредби што, меѓу другото, се однесуваат и на т.н. *гарантирана заштита на нематеријалните добра*, опфатени со уставниот израз: „*историско и уметничко богатство*“. Во случајот, авторите заложи беа за официјализирање на изразот „*културно наследство*“ како уставен поим, што ќе ги опфаќа и материјалните и нематеријалните добра од културно, историско, уметничко, научно и слично значење“, а не само „*објектите и предметите од особено културно и историско значење*“ како што беше предложено во *Нацрт-уставот на Република Македонија*. Како и да е, во актуелната уставна одредба (член 56 став 2), е содржана *уставната основа за заштита на нематеријалните добра*, а нејзин сериозен недостаток е тоа што *нематеријалните добра* го немаат истиот уставен статус како *материјалните добра од особено културно и историско значење*. Имено, македонскиот устав не ја познава категоријата – *нематеријални добра од особено значење*, ниту категоријата – *посебна заштита на нематеријалните добра*.<sup>25</sup>

На меѓународно рамниште, долго време по иницијатива на Боливија од 1973 година, додека во *СР Македонија* се правеа напори за создавање на неопходните *уставни и законски основи за заштита на нематеријалните добра*, првиот *меѓународен акт* од предметната област бил донесен 1989 година. Тоа е *Препораката на УНЕСКО за заштита на традиционалната и популарната култура*, на македонски јазик преведена според англиската изворна верзија, објавена со назив – *Препорака за заштита на традиционалната култура и фолклор*.<sup>26</sup> Дополнително, во последната деценија на XX век, во рамките на УНЕСКО се интензивирани активностите од предметната област, особено прво во 1994 година, преку програмата – *Живи човекови богатства* (фр. *Trésors humains vivants*), а потоа во 1997/1998 година, преку програмата за *Прогласување на ремек-дела на усното и нематеријалното наследство на човештвото* (фр. *Proclamation des chefs-d'oeuvre du patrimoine oral et immatériel de l'humanité*). На почетокот на новиот век (2001 година), *Генералната конференција на УНЕСКО* одлучи да

<sup>24</sup> Акт на Републичкиот завод за заштита на спомениците на културата - Скопје, бр. 01-1338 од 13 септември 1991 година.

<sup>25</sup> Поопширно за актуелната уставна терминологија и уставните основи за заштитата на материјалните и нематеријалните добра, в. Јован Ристов, *Инструменти за заштита на културното наследство*, Скопје, 2008, 23-26.

<sup>26</sup> *Препораката* е акт на *Генералната конференција на УНЕСКО*, усвоена на 19 ноември 1989 година во *Париз*, со изворен назив: *Recommendation on the Safeguarding of traditional Culture and folklore/Recommandation de l'UNESCO sur la sauvegarde de la culture traditionnelle et populaire*, За текстот на македонски јазик, в. Јован Ристов, Лидија Топузовска, *Темелни акти на УНЕСКО за заштита на културното наследство*, Скопје, МНК ИКОМОС, 2006, 283-290.

се пристапи кон изработка и донесување на посебен *меѓународен правен инструмент за заштита на нематеријалното културно наследство*.<sup>27</sup>

Во 2001 година, во Република Македонија се пристапи кон изработка на *нов закон за заштита на културното наследство*, а додека тој законски проект беше во фаза на изработка, во 2003 година беше усвоена *Конвенцијата за заштита на нематеријалното културно наследство* (англ. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, фран. *Convention pour la sauvegarde du patrimoine culturel immatériel*).<sup>28</sup>

Во првата фаза од постапката за предметниот законски проект – *Предлог за донесување закон за културното наследство* (ноември 2002 година), како изведен генерички поим беше употребен изразот – *духовно културно наследство*, подразбирајќи ги како своја содржина тогашните три вида *нематеријални добра: фолклорните добра, топонимите и традиционалните занаети*, секој од нив со посебна законска дефиниција (член 5 од Предлогот). Во следната, втората фаза од постапката за тој законски проект – *Нацрт на закон за заштита на културното наследство* (јули 2003), *нематеријалните добра* како предмет на заштита беа подведени под истиот генерички поим – *духовно културно наследство*, а како посебни видови *духовно културно наследство* беа утврдени: *фолклорните добра* (член 22), *јазикот* (член 23) и *топонимите* (член 24).<sup>29</sup> Во третата, последната фаза од тој законски проект – *Предлог на закон за заштита на културното наследство* (јануари 2004 година), во основа беа задржани понудените нормативни решенија од *Нацрт-законот*, со мали интервенции од редакциска природа кај *фолклорните добра* (член 24) а без никакви интервенции во поглед на дефинициите за *јазикот* (член 25) и *топонимите* (член 26).

Во текот на првите две фази од предметниот законски проект, меѓу другото, со измени и дополнувања на *Законот за културата*, направени во 2003 година, делумно беа отстранети дубиозите од неговиот изворен текст од 1998 година. Имено, во изворниот текст на тој закон беа официјализирани два клучни генерички поими – *„културно богатство“*, поширок и *„споменик на културата“*, потесен поим. Притоа, првиот поим го опфаќа целокупното *„материјално и духовно творештво“*, без никаков праг на селективност (член 5 став 1), а вториот се однесуваше на *„културното*

<sup>27</sup> Наведено според промотивното досие: *Promouvoir la Convention pour la sauvegarde du patrimoine culturel immatériel*. Paris, UNESCO, 2003.

<sup>28</sup> *Конвенцијата* била усвоена на 17 октомври 2003 година (*Париз*), а влегла во сила на 20 април 2006 година. *Конвенцијата* е ратификувана од Република Македонија со закон од 28 април 2006 година („Службен весник на РМ - Меѓународни договори“ бр. 59/06). За текстот на *Конвенцијата*, в. *Темелни акти...*, op. cit. 149-167.

<sup>29</sup> За потребите на јавната расправа, текстот на *Нацрт-законот за заштита на културното наследство* беше објавен во дневниот печат (в. „Вест“ од 9 август 2003 година).

*богатство од особено културно и историско значење*“ (член 5 став 2 од изворниот текст на Законот). Во 2003 година, за идентификација на *делот од материјалното и духовното творештво (културното богатство)* што може и треба да биде предмет на *споменичко-правна заштита*, како генерички поим е воведен изразот *културно наследство*, опфаќајќи ги само тие добра „*чија заштита како трајна вредност е од јавен интерес од значење за историјата, културата, уметноста, науката и техниката*“, а изразот „*споменик на културата*“ беше целосно напуштен (член 5 став 2 од новелираниот текст на законот). Покрај тоа, тогаш беше напуштен и законскиот израз од 1998 година „*заштита и користење на духовното културно богатство*“ (член 59). Така, всушност, во 2003 година беше отстранета потенцијалната концепциска разлика меѓу *Законот за културата* од 1998 година и *законскиот проект за заштита на културното наследство*.<sup>30</sup>

### Нормативна рамка

Актуелната нормативна рамка на *заштитата на нематеријалното културно наследство* ја сочинуваат повеќе закони и спроведбени прописи од областа на *заштитата на културното наследство* и од *допирните области*, од една страна, и неколку *меѓународни акти*, од друга страна.

Во предметната област, клучен пропис е *Законот за заштита на културното наследство* од 2004 година<sup>31</sup> и 4 *подзаконски акти* донесени врз основа на него: *Правилникот за Националниот регистар на културното наследство* од 2005 година,<sup>32</sup> *Правилникот за валоризација, категоризација и ревалоризација на културното наследство* од 2005 година, со измените и дополнувањата од 2013 година,<sup>33</sup> *Националната класификација на културното наследство* од 2006 година<sup>34</sup> и *Правилникот за содржината и начинот на водење на заштитните евиденции...*, од 2008 година.<sup>35</sup> Во допирните области, покрај *Уставот на Република Македонија* од 1991 година (член 56 став 2) и *Уставниот амандман IX* од 2001 година,<sup>36</sup> со кој е заменет изворниот текст на таа уставна одредба, како предметни се издвојуваат 5

<sup>30</sup> Поопширно за конфузијата создадена со изворниот текст на *Законот за културата* од 1998 година, в. Јован Ристов, *Инструменти...*, op. cit. 31-36.

<sup>31</sup> *Законот* е донесен на 19 март, објавен на 2 април а во сила од 10 април истата година, со одложена примена од 1 јануари 2005 година, досега изменуван и дополнуван повеќе пати („Службен весник на РМ“ бр. 20/04, 71/04 - исправка, 115/07, 18/11, 148/11, 23/13, 137/13, 164/13, 38/14, 44/14, 199/14, 104/15, 154/15).

<sup>32</sup> „Службен весник на РМ“ бр. 25/05.

<sup>33</sup> „Службен весник на РМ“ бр. 111/05 и 130/13.

<sup>34</sup> „Службен весник на РМ“ бр. 37/06.

<sup>35</sup> „Службен весник на РМ“ бр. 10/08.

<sup>36</sup> *Амандмани IV до XVIII на Уставот на Република Македонија* („Службен весник на РМ“ бр. 91/2001).



закопи, и тоа: *Законот за културата* од 1998 година; *Законот за употреба на македонскиот јазик* од 1998 година;<sup>37</sup> *Законот за локалната самоуправа* од 2002 година,<sup>38</sup> *Законот за градот Скопје* од 2004 година<sup>39</sup> и *Законот за авторското право и сродните права* од 2010 година. На меѓународно ниво, пак, од правна гледна точка се релевантни 3 ратификувани конвенции, и тоа: *Конвенцијата за заштита на нематеријалното културно наследство* од 2003 година; *Конвенцијата за заштита и унапредување на разновидноста во културните изразувања* од 2005 година<sup>40</sup> и *Рамковната конвенција на Советот на Европа за значењето на културното наследство во општеството* од 2005 година.<sup>41</sup> Покрај нив, поради своето значење, без оглед што немаат правно дејство, како релевантни се сметаат и 3 други меѓународни акти: *Препораката за заштита на традиционалната култура и фолклор* од 1989 година; *Универзалната декларација на УНЕСКО за културната разновидност* од 2001 година<sup>42</sup> и *Декларацијата за интегрираните пристапи во заштитата на материјалното и нематеријалното културно наследство* од 2004 година.<sup>43</sup>

Во *Законот за заштита на културното наследство*, кој е своевиден кодекс, се уредени заедничките прашања за сите видови и категории културно наследство и специфичните прашања за нивната заштита. Така, во поглед на нематеријалните добра, со тој закон се уредени особено следните прашања: *дефиницијата за поимот нематеријално културно наследство* (член 3 став 4); *основите на заштитата* (член 5 ставовите 1-5 и 8); *остварувањето на заштитата* (член 6 ставовите 1 и 4); *овластените субјекти за вршење на работите на заштита на нематеријалното културно наследство* (член 8 став 5); *видовите нематеријално културно наследство и дефинициите за нив* (членовите 24-26); *категоризацијата* (членовите 28 и 29); *класификацијата* (член 33); *заштитните евиденции* (член 34); *валоризацијата и ревалоризацијата* (член 35); *документирањето* (член 36); *воспоставувањето*

<sup>37</sup> „Службен весник на РМ“ бр. 5/98, 89/08, 116/10, 187/13, 152/15.

<sup>38</sup> „Службен весник на РМ“ бр. 5/2002.

<sup>39</sup> „Службен весник на РМ“ бр. 55/04.

<sup>40</sup> *Конвенцијата* била усвоена на 20 октомври 2005 година (*Париз*), а *Република Македонија* ја има ратификувано со закон од 2007 година („Службен весник на РМ - Меѓународни договори“ бр. 47/07). За текстот на *Конвенцијата* објавен пред нејзината ратификација, в. *Темелни акти...*, op. cit. 303-327.

<sup>41</sup> *Конвенцијата* била усвоена на 27 октомври 2005 година (*Фаро, Португалија*) а влегла во сила на 1 декември 2009 година. *Република Македонија* ја има ратификувано со закон од 21 февруари 2011 година („Службен весник на РМ - Меѓународни договори“ бр. 25/11).

<sup>42</sup> Акт на *Генералната конференција на УНЕСКО* од 2 ноември 2001 година (*Париз*), објавена на македонски јазик (в. *Темелни акти...*, op. cit. 293-301).

<sup>43</sup> Акт на *експертите учесници на Меѓународната конференција „Заштита на материјалното и нематеријалното културно наследство: кон интегриран пристап“* (*Нара, Јапонија*, 20-23 октомври 2004 г.), досега необјавена на македонски јазик (за текстот на *Декларацијата*, в. белешка бр. 21).

на заштитата (членовите 40 и 41); *итното прогласување* (член 43); *промената и престанокот на заштитата* (член 44); *регистрацијата* (членовите 45 и 46); *номинацијата за стекнување меѓународен статус* (член 47); *националната стратегија* (член 49); *режимот на заштита* (член 54<sup>44</sup>); *научната сопственост* (член 62 став 4); *правењето записи, негувањето и употребата* (член 101) и други одредби. Дел од овие прашања, на соодветен начин се разработени во горенаведените *подзаконски акти*.

Националните прописи за *заштита на нематеријалното културно наследство*, во најголем дел се усогласени со *Конвенцијата за заштита на нематеријалното културно наследство*.

## Статус и институционална рамка

*Заштитата на нематеријалното културно наследство*, за разлика од *заштитата на материјалното културно наследство*, нема статус на *дејност од областа на културата*, а со тоа ниту статус на *дејност за заштита*, какви што се: *споменичката дејност (дејност за заштита на недвижното културно наследство)* и *дејностите за заштита на движното културно наследство (библиотечна, музејска и заштита на аудиовизуелни добра)*. Следствено, во оваа сфера нема *специјализирани стручни установи (национални и локални) за заштита на нематеријалното културно наследство*. При таква состојба, вршењето на *работите на заштита на нематеријалното културно наследство*, институционално е супституирано преку моделот – *овластени субјекти*, кои ги определува *министерот за култура*, со донесување на посебни решенија. Во 2005 година, како такви субјекти се определени *Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје* (за *фолклорни добра*) и *Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје* (за *јазикот и топонимите*).<sup>44</sup> Со тоа не е исклучена можноста од дополнително определување на други *овластени субјекти*, за одреден вид, група, подгрупа или типови *нематеријални добра*. Тоа прашање е од оперативна природа и може да се решава согласно со член 8 став 5 од *Законот за заштита на културното наследство*.

Надлежен орган на *државната управа*, со јасно утврдени надлежности во поглед на *заштитата на нематеријалното културно наследство* е *Управата за заштита на културното наследство*, орган во состав на *Министерството за култура* со својство на *правно лице*. Всушност, *Управата* има позиција на *првостепен надлежен орган*. Во нејзините рамки постои посебна организациона единица – *Одделение за заштита на*

<sup>44</sup> *Решение за определување овластен субјект за заштита на фолклорните добра* и *Решение за определување овластен субјект за заштита на јазикот и топонимите* од 2005 година („Службен весник на РМ“ бр. 17/05).

*нематеријалното културно наследство*, со одреден (мал) број извршители, со статус на *државни службеници*. Покрај тоа, со предметниот закон е предвидено, во организационата структура на *Управата* да постои и посебно советодавно тело – *Одбор за нематеријално културно наследство* (член 145 став 1 точка 10 од Законот), но таа законска обврска не е спроведена.

Второстепен орган на *државната управа* е *Министерството за култура*, кое има и други надлежности во предметната област, особено: *донесување на подзаконски акти, финансирање на заштитата, надзорни функции* и др.

Во институционалната рамка на *заштитата на нематеријалното културно наследство* спаѓа и *Владата на Република Македонија*, која е во улога на надлежен орган по неколку основи, особено во поглед на *прогласувањето, номинацијата* и др. На тоа ниво, како советодавно и координативно тело на *Владата* веќе постои и функционира *Националниот совет за културно наследство*, чии надлежности се утврдени со членот 159 од Законот.

На ниво на *единиците на локалната самоуправа*, според прописите од таа област, како надлежни субјекти се јавуваат: *општините, општините во градот Скопје и градот Скопје*, во чија надлежност е: *негувањето на фолклорот, обичаите, старите занаети и слични културни вредности, организирањето културни манифестации, поттикнувањето на разновидни специфични форми на творештво* и др. (член 22 став 1 точка 5 од Законот за локалната самоуправа и член 10 став 1 точка 5 и член 15 став 1 точка 5 од Законот за градот Скопје).

На меѓународно ниво, во рамките на *УНЕСКО* веќе постои *Меѓувладин комитет за заштита на нематеријалното културно наследство*, формиран според член 5 и 6 од *Конвенцијата* од 2003 година, а највисок орган на *Конвенцијата* е *Генералното собрание на државите-потписнички* (член 4 од *Конвенцијата*).

### **Предмет на заштита: статусни категории и нивна правна идентификација**

*Македонскиот модел на заштита на културното наследство* познава 2 (две) *основни правни катагории* како *предмет на споменичко-правната заштита*, врз кои се протега дејството на прописите за *заштита на културното наследство*. Тоа се: (а) *незаштитените материјални и нематеријални добра*, заедно подведени под законскиот израз – „*добра за кои основано се претпоставува дека претставуваат културно наследство*“, наречени уште и – *потенцијално културно наследство* и (б) *заштитените материјални и нематеријални добра*, заедно подведени под законскиот израз – „*заштитени добра*“.

Правната категорија – добра за кои основано се претпоставува дека претставуваат културно наследство, според законската дефиниција ги подразбира: материјалните и нематеријалните добра кои, како потенцијално културно наследство, се внесени во некоја од службените заштитни евиденции или заслужуваат да бидат заштитени како културно наследство, без оглед на нивната моментална неевидентираниост како такви (член 11 точка 28 од Законот за заштита на културното наследство). Овие добра се заштитуваат во обем и на начин утврден со самиот закон (член 5 став5).

Правната категорија – заштитени добра, ги опфаќа следните статусни категории: културно наследство, добро под привремена заштита, национално богатство и резервирана археолошка зона. Во случајот, во поглед на нематеријалните добра, како предметни се јавуваат двете основни правни категории, со таа разлика што кај „заштитените добра“ единствено релевантни се првите две статусни категории: културно наследство и добро под привремена заштита.

Статусната категорија – културно наследство, покрај материјалните ги опфаќа и нематеријалните добра коишто, како израз или сведоштво на човековото творештво во минатото и сегашноста, поради своите научни и културни вредности, својства, содржини или функции, имаат културно и историско значење, а заради нивната заштита и користење се наоѓаат под правен режим утврден со закон (член 2). Изведениот законски израз и поим – нематеријално културно наследство, пак, ги подразбира разните облици и појави на човековото духовно творештво во минатото, коешто заедниците, групите и поединците ги препознаваат како свое културно наследство и кое се пренесува од генерација на генерација на територијата на Република Македонија (член 3 став 4). Во случајот, карактеристично е тоа што, поимот – нематеријално културно наследство, како своја содржина ги опфаќа исклучително нематеријалните добра од минатото, а не и од сегашноста, како што е утврдено во законската дефиниција за поимот – културно наследство. Ваквата неусогласеност, односно колизија во поглед на правната идентификација на предметот на заштитата може да има негативен одраз во практиката, особено кога е во прашање заштитата на јазикоти топонимите, како видови нематеријално културно наследство.

Статусната категорија – добра под привремена заштита, според актуелната законска дефиниција, ги подразбира исклучително материјалните добра – недвижни и движни, за кои основано се претпоставува дека преставуваат културно наследство и чија заштита е воспоставена *ex lege* или врз основа на поединечен акт за заштита од тој вид (член 30 став 1). Меѓутоа, впечатливо е тоа што, според друга одредба од Законот за заштита на културното наследство, како добра под привремена заштита се сметаат и нематеријалните добра кои се во постапка за

*прогласување културно наследство, додека трае таа постапка, и тоа како добра под привремена заштита ex lege* (член 38 став 3). Евидентно, овде се работи за уште еден случај на т.н. *интерна колизија на законските одредби*, и тоа токму во поглед на *нематеријалните добра*.

Правната идентификација на предметот на заштитата ја вклучува и поделбата на *културното наследство на класи и видови*. Во таа смисла, покрај *недвижното културно наследство (споменици, споменички целини и културни предели)* и *движното културно наследство (археолошки, етнолошки, историски, уметнички и технички предмети, архивска граѓа, библиотечни, аудиовизуелни и фонотечни добра)*, како посебна класа се смета *нематеријалното културно наследство*, со неговите три вида: *фолклорни добра, јазик и топоними*. Притоа, поимот *фолклорни добра*, како *вид нематеријално културно наследство*, подразбира: *обичаи, обреди, преданија, умотворби, народни песни, приказни, легенди, пословици, гатанки, танци, игри, стари и ретки занаети, традиционални вештини и други изрази од нематеријалното народно творештво* (член 24). Видот – *јазик*, подразбира *литературен односно стандарден јазик и негово писмо, како и локални говори (дијалекти) на ист јазик* (член 25), а видот – *топоними*, подразбира *хидроними, оиконими, хороними, дромоними, агроними, дендроними и други изворни, локални и официјални називи што се предметни за топонимијата на Република Македонија* (член 26). Притоа, смислата на поделбата на *културното наследство* на наведените 3 *класи* и 15 *видови*, е во неопходноста да се предочи нивната *правна природа*, со оглед на големите разлики во поглед на *правниот режим* под кој се подведени. Така, на пример, за *нематеријалното културно наследство* воопшто не се предметни голем број прашања што се однесуваат на *недвижното и/или движното културно наследство* (сопственост, владение, експропријација, концесија, извоз, увоз, реституција, дислокација, археолошки и конзерваторски истражувања, случајни откритија, конзерваторски проекти, непосредна, интегрирана, еколошка, безбедносна и воено-хуманитарна заштита и т.н). Обрато од тоа, за *материјалното културно наследство* не се предметни специфичните прашања што се карактеристични исклучително за *нематеријалното културно наследство*.

## **Инструменти на заштита**

Македонскиот модел на заштита на културното наследство подразбира повеќе *инструменти на заштита*, што се однесуваат и на *нематеријалното културно наследство*. Станува збор за: *класификацијата, заштитните евиденции, документирањето, валоризацијата, категоризацијата, ревалоризацијата, воспоставувањето, промената и*

*престанокот на заштитата, регистрацијата и номинацијата за стекнување меѓународен заштитен статус.*

*Класификацијата како инструмент, според Националната класификација на културното наследство, во поглед на нематеријалните добра, покрај поделбата на видови, опфаќа и разликување на 21 група, 91 подгрупа, 196 типови и 321 поттип нематеријално културно наследство. Притоа, видот – фолклорни добра, вклучува: 7 групи, 40 подгрупи, 331 тип и 285 поттипови добра; видот – јазик, вклучува: 6 групи, 17 подгрупи, 32 типови и 36 поттипови добра, додека видот – топоними, опфаќа: 8 групи, 34 подгрупи и 33 типови добра. Постојната Национална класификација бара соодветна доработка.*

*Инвентаризацијата се состои од различни видови заштитни евиденции, и тоа: (1) Основна евиденција, односно општи инвентари по видови добра (фолклорни добра, јазик и дијалекти и топоними); (2) Централна евиденција, односно Централен инвентар на нематеријални добра од културно и историско значење и (3) Посебна евиденција, поточно – Национална репрезентативна листа на нематеријално културно наследство. Содржината на овие заштитни евиденции е стандардизирана со наведниот правилник од 2008 година.*

*Документирањето на нематеријалните добра е отворено прашање, првенствено во поглед на стандардизацијата на записите. Предвидениот подзаконски акт (правилник) за таа нормативна материја не е донесен (член 36 став 2 од Законот).*

*Валоризацијата е стручна и научна проценка на вредностите и својствата на добрата според утврдени критериуми, во функција на нивно ставање под заштита и подведување под соодветен режим на заштита. Правото на валоризација им е доверено на овластените субјекти, а по исклучок го врши и посебна комисија формирана од министерот за култура (член 35 став 5 точка 3 и став 8 од Законот). Основни критериуми за валоризација на нематеријалните добра, утврдени со предметниот правилник, се: (1) Вредност (етнолошка/фолклористичка, етномузиколошка, етнокореолошка, филолошка, лингвистичка/фонетска, фонолошка, морфолошка, лексиколошка, семантичка, етимолошка, дијалектолошка, ономастичка/топономастичка и др.); (2) Својства (автентичност, единственост, разновидност, интегралност, зачуваност, старост, вкоренетост, припадност); (3) Функција (културна, историска, уметничка, научна, воспитно образовна, социјално-комуникативна и др.); (4) Значење (културно, историско, уметничко, научно, воспитно-образовно, социјално-комуникативно и др.); (5) Дополнителни: способност и усогласеност (член 3 став 2 точка 3, став 2 точките 1-9, став 4 и став 5 точка 1 и 2 од Правилникот). Предметната постапка подразбира изработка на соодветниот вид *елaborат**

за валоризација, негова ревизија и изработка на предлог за прогласување културно наследство.

Категоризацијата е определување на степенот на значење на културното наследство во јавен интерес, во функција на пропишување соодветен режим на заштита и други утврдени потреби. Постојат 2 категории: (1) Културно наследство од особено значење (повисока категорија), со 2 поткатегории – исклучително значење и големо значење и (2) Значајно културно наследство (пониска категорија). Категоризацијата се врши заедно со валоризацијата, според посебни критериуми. Станува збор за 3 критериуми во однос на културното наследство од исклучително значење (1. Исклучително сведоштво за човековиот креативен гениј; 2. Неповторливост и 3. Висок степен на автентична зачуваност), 3 критериуми во однос на културното наследство од големо значење (1. Автентично сведоштво за културните и социјалните народни традиции; 2. Карактеристичност и 3. Висок степен на автентична зачуваност) и 2 критериума во однос на значајното културно наследство (1. Повторливост и 2. Низок степен на автентична зачуваност).

Ревалоризацијата е стручно и научно преценување на вредностите и својствата на културното наследство, во функција на потврдување, проширување, засилување или намалување на дејството на заштитата, вклучувајќи и нејзино иземање или престанување. Нејзин предмет се заштитените добра, за кои се изработува елаборат за ревалоризација на нематеријалното културно наследство. Во основа, за ревалоризацијата важат истите правила како и за валоризацијата, а кога таа вклучува и рекатегоризација, важат критериумите за категоризацијата.

Во поглед на воспоставувањето на заштитата постојат суштински разлики помеѓу материјалните и нематеријалните добра. Имено, нематеријалните добра можат да стекнат статус на заштитени добра единствено со прогласување за културно наследство, а *ex lege* само по исклучок, како добра под привремена заштита, доколку постои официјален предлог за прогласување културно наследство од соодветната категорија. Тие немаат признат статус на културно наследство *ex lege*, како некои материјални добра, ниту можат да стекнат статус на добра под привремена заштита врз основа на акт за заштита. Инаку, во зависност од категоризацијата, самото прогласување се врши со решение на Управата за заштита на културното наследство (кога е во прашање пониската категорија) или со одлука на Владата, а по исклучок и со закон (кога е во прашање прогласувањето за културно наследство од особено значење).<sup>45</sup>

<sup>45</sup> Во периодот 2009-2014 година, со одлуки на Владата на Република Македонија, за културно наследство од особено значење се прогласени 57 поединечни и групни нематеријални добра („Службен весник на РМ“ бр. 117/09, 88/11, 99/11, 101/11, 118/14, 120/14).

*Регистрацијата на заштитените нематеријални добра се врши во Националниот регистар на културно наследство, и тоа во Главната книга, Дел III – Нематеријално културно наследство и Дел IV – Културно наследство од особено значење (во случаите кога се работи за таа категорија). Регистрацијата се врши врз основа на актот за заштита, од страна на Управата за заштита на културното наследство. Одделно од тоа, врз основа на решение за регистрација, нематеријалните добра со статус на добра под привремена заштита *ex lege* се регистрираат во Дополнителниот регистар на добра под привремена заштита.*

*Номинацијата за стекнување меѓународен статус се однесува само на недвижното и нематеријалното културно наследство од особено значење. Одлука за номинација донесува Владата по предлог на Министерството за култура и претходно мислење на Националниот совет за културното наследство. Во случајот, станува збор за номинација за упис во Репрезентативната листа на нематеријално културно наследство, а евентуално и за упис во Листата на нематеријално културно наследство за кое е непходна итна заштита, во смисла на член 16 и 17 од предметната конвенција.<sup>46</sup>*

## Режим на заштита

Македонскиот модел на заштита, во поглед на *нематеријалното културно наследство*, подразбира два степен на режимот на заштита, и тоа: *режим на заштита од прв степен*, предметен за *културното наследство од особено значење*, за кое се обезбедува *посебна/строга заштита* и *режим на заштита од втор степен*, предметен за *значајното културно наследство и добрата под привремена заштита ex lege*, за кои се обезбедува *гарантирана/ограничена заштита*. Притоа, клучен недостаток на постојниот модел на заштита е недефинираната содржина на предметните *степен на режимот на заштита*. Во тој поглед е карактеристично и тоа што, во сите досега донесени *акти за прогласување на нематеријалното културно наследство*, недостасуваат одредби за односниот *режим на заштита*, што би соодветствувал на утврдената *категорија*, односно *поткатегорија*.

Отвореното прашање во поглед на дистинкцијата помеѓу *режимот на заштита од прв и од втор степен*, донекаде е супституирано на подзаконско ниво, со измените и дополнувањата на предметниот *правилник* од 2013 година, каде се утврдени *мерките на заштита*. Имено,

---

<sup>46</sup> Во *Репрезентативната листа на нематеријално културно наследство при УНЕСКО*, досега се запишани 3 *нематеријални добра*: „Обичајот св. Четернесет“ – Штип, „Копачка – традиционално оро од с. Драмче, Пијанечки регион“ и „Машко повеќегласно пеење од Долни Полог, Република Македонија“.



како такви се утврдени: 1. Осигурувањето достапност на нематеријалните добра на јавноста; 2. Поттикнувањето на пренесувањето и негувањето на доброта во изворните и други средини; 3. Обезбедувањето одржливост на доброта преку: идентификување, документирање, научно истражување, заштита, поттикнување, пренесување на традицијата на наследниците по пат на формално и неформално образование и ревитализација на напуштените сегменти на доброто; 4. Изработка на научни, технички и уметнички студии, како и истражувачки методологии за ефективна заштита на нематеријалното културно наследство; 5. Продолжување на истражувањата на доброта со соодветни документирања во сите видови и начини на современо бележење, како и стручно и научно вреднување; 6. Поттикнување на заедницата и групата коишто го практикуваат доброто во идентификување, дефинирање, изведување и пренесување на доброто; 7. Популаризирање и промовирање на доброто со одржување на изложби, стручни собири, фолклорни смотри, фестивали, концерти, како и преку електронските медиуми, аудио и видео записи и друго; 8. Едуцирање на кадар за пренесување на знаењето и вештините по пат на работилници, семинари, формалното и неформалното образование.

### **Заклучок**

Правната заштита на нематеријалното културно наследство во Република Македонија е составен дел на единствениот национален систем за заштита на културното наследство. Таа има солидна нормативна основа, профилирана во согласност со современите протектолошки начела, меѓународните стандарди и специфичностите на нематеријалното творештво во земјата. Тоа, сепак, не ја исклучува потребата од натамошно унапредување на постојниот модел на заштита, како во поглед на нормативната и институционалната рамка така и во поглед на практичното спроведување на самата заштита на нематеријалното културно наследство.

### **Литература:**

1. Групче, Асен, *Граѓанско право - општ дел*, Скопје, „Култура“, 1976.
2. Ристов, Јован *Споменичка терминологија - генерички поими за заштитени добра со избор на дефиниции*, Скопје, РЗЗСК, 1997.
3. Ристов, Јован *Споменичкото право во Македонија, Том први*, Скопје, „Култура“ - РЗЗСК, 2003.
4. Ристов, Јован „Преиспитување на уставната концепција за заштита на спомениците на културата“, *Културен живот*, Скопје, КПЗ, 3-4 (март-април), 1988.

5. Ристов, Јован *Инструменти за заштита на културното наследство*, Скопје, 2008.
6. Ристов, Јован и Топузовска, Лидија, *Темелни акти на УНЕСКО за заштита на културното наследство*, Скопје, МНК ИКОМОС, 2006.
7. *Promouvoir la Convention pour la sauvegarde du patrimoine culturel immatériel*. Paris, UNESCO, 2003.
8. „Службен лист на СФРЈ“.
9. „Службен весник на РМ“.